

ג'ון ברגר

ייאוש שאין לנצחו

איך זה שאני עדיין חי? אני חושב שאני חי בגלל מחסור זמני במוות. אני אומר זאת בחיך, שהוא צדו האחר של הגעגוע לנורמליות, לחיים רגילים. ככל פינה בפלסטין – אפילו באזורים הכפריים – אתה מוצא את עצמך מוקף הריסות. אתה מפלס את דרכך מבעד להריסות, מסביב להריסות, מעל להריסות: במחסום, סביב חממות שהמשאיות שוב אינן יכולות להגיע אליהן, לאורכו של כל רחוב, בדרך לכל פגישה.

הריסותיהם של בתים וכבישים. חורבותיהם של חיי היומיום. קשה למצוא משפחה פלסטינית שלא הונסה ממקום כלשהו במשך מחצית המאה האחרונה, כפי שקשה למצוא עיר פלסטינית שבתיה אינם נהרסים דרך־שגרה בידי הבולדוזרים של צבא הכיבוש. בנוסף לכל אלה, הריסותיהן של מלים – מלים ששום משמעות אינה גרה בהן עוד, מלים שמובניהן הושמדו. למשל, צה"ל – צבא ההגנה לישראל. בפועל, צבא ההגנה היה לצבא כיבוש. כפי שכותב סרג'ו יאני מן הסרבנים: "הצבא הזה אינו מיועד להביא ביטחון לאזרחי ישראל; הוא מיועד להבטיח את המשך גזילתה של ארמה פלסטינית." בנוסף לכל אלה, הריסותיהם של מלים צלולות ועקרוניות שאיש אינו כרוי אליהן עוד. החלטות האו"ם ובית הדין הבינלאומי בהאג גינו את הקמתן של התנחלויות יהודיות על ארמה פלסטינית (אוכלוסיית המתנחלים מונה כיום קרוב לחצי מיליון איש) וקבעו ש"גדר ההפרדה" – חומת בטון המתנשאת לגובה שמונה מטרים – היא בלתי־חוקית. ובכל זאת, הכיבוש נמשך והחומה נבנית. טבעת החנק שסך צה"ל סביב השטחים הולכת ומתהדקת מדי חודש. החנק הוא גיאוגרפי, כלכלי, אזרחי וצבאי. כל זה גלוי לעין; הדברים אינם מתרחשים בפינה מרוחקת של העולם, בחסות עשן הקרבות. כל משרדי החוץ של המדינות העשירות צופים בנעשה ואף לא אחד מביניהם נוקט אמצעים כדי לשים קץ למעשים הבלתי־חוקיים. "בשבילנו", אומרת אם פלסטינית במחסום, לאחר שחייל ישראלי ירה גז מרמיע מאחוריה, "בשבילנו השקט של המערב גרוע יותר" – היא נדה בראשה לעבר הרכב המשוריין – "מהכדורים שהם יורים עלינו."

אפשר שהפער בין העקרונות המוצהרים לבין המציאות הפוליטית מלווה את האנושות לכל אורך ההיסטוריה. לעתים קרובות, המלים גדולות מכפי מידותיה של המציאות. אבל במקום הזה ההיפך הוא הנכון: המלים קטנות בהרבה מן האירועים. בפועל מתרחשת כאן הריסתם השיטתית של עם ושל אומה. וסביב ההרס הזה אין אלא מלים קטנות ושקט מתחמק.

בשביל הפלסטינים, יש מלה אחת שהמשמעות לא גורשה ממנה: נִכְפָּה, שפירושה אסון, והיא מתייחסת לגירושם של 700,000 פלסטינים ב־1948. "ארצנו היא ארץ של מלים. דְּבָר. דְּבָר. הגח לי לסמוך את דרכי על האבן," כתב מחמוד דרוויש. הנכבה היתה לשם הנישא כפי ארבעה דורות. המלה נאחזת במשמעותה ואינה מרפה, משום שישראל והמערב מעולם לא הכירו במבצע הטיהור האתני שהיא קוראת לו בשם. לעבודתם החלוצית של ההיסטוריונים החדשים בישראל – היסטוריונים כמו אילן פפה – נודעת חשיבות מכרעת בהקשר זה: היא עשויה להוביל להכרה רשמית בפשע, והשם המסור לזיכרון ישוב ויתגלגל במלה, טרגית ככל שתהיה.

המקום הזה התורדע לכל סוגי ההריסות, לרבות הריסותיהן של המלים. נוטים לשכוח את מידותיה הגיאוגרפיות של הטרגדיה; הן היו לחלק מן הטרגדיה. שטחה הכולל של הגדה המערבית בצירוף רצועת עזה קטן יותר משטח כרתים (אפשר שמוצאם הפרההיסטורי של הפלסטינים הוא מן האי הזה). שלושה וחצי מיליון איש, פי שישה מאוכלוסיית כרתים, חיים במקום הזה, ששטחו הולך ונגרע בשיטתיות, מדי יום. הערים נעשות צפופות יותר, והשטחים הכפריים הולכים ומכותרים בגדרות עד שאינם נגישים עוד.

ההתנחלויות מתפשטות. התנחלויות חדשות מוקמות. כבישים מהירים, המיועדים למתנחלים וחסומים בפני הפלסטינים, הופכים דרכים ישנות למבואות סתומים. המחסומים והבדיקות המְעֵנֵזות צימצמו במידה ניכרת את יכולתם של מרבית הפלסטינים לנוע או אפילו לתכנן לנוע במובלעות שנותרו להם מאדמותיהם. רבים אינם יכולים לחרוג מטווח של 20 קילומטרים לכל כיוון.

החומה מקימה מובלעות סגורות, מספחת עוד ועוד חלקות (עם השלמת בנייתה, ייגזלו עשרה אחוזים נוספים משריריה של הארמה הפלסטינית), מבתרת כפרים ומפרידה את הפלסטינים אלה מאלה. החומה נועדה לרוצץ את כרתים לתריסר איים קטנים. זו מהלומת פטיש, היוורדת על הארמה באמצעות בולדוזרים.

"דבר לא נותר עבורנו בשממה, זולת מה שהשממה הותירה לעצמה." (מחמוד דרוויש) יֵאוּשׁ ללא פחד, ללא כניעה, ללא אופק של תבוסה מזין במקום הזה עמדה לעומת העולם, עמדה שכמותה לא פגשתי מימי. העמדה הזו עשויה להתגלם באיש צעיר

המצטרף לשורות הג'יהאר האסלאמי, באשה זקנה הממלמלת הברות של זיכרון מבעד לרווחים בין שיניה הספורות או כילדה בת אחת-עשרה, המחייכת ועוטפת את הבטחתה כדי להצפין אותה בסתר הייאוש...

העמדה הזאת, או איך לקרוא לדבר הזה – איך היא פועלת?

הקשיבו...

שלושה נערים כורעים ומשחקים בגולות בפינת אחת הסמטאות במחנה פליטים. רבים מבין הפליטים במחנה הזה נעקרו מן העיר חיפה. המיומנות שבה הנערים משחקים – הם מקפיצים את הגולה באמצעות בוהן אחת ושאר אבריהם נותרים בלא נייע – מעידה על הגוף, שלמד את מידותיהם של חללים קטנים ודחוסים.

שלושה מטרים במורד הסמטה, הצרה יותר מכל מסדרון בבית מלון, שוכנת חנות ובה נמכרים חלקי אופניים משומשים. כל הכידונים ערוכים על מתלה אחד, כל הגלגלים האחוריים משתלשלים ממתלה אחר, המושבים מקובצים על מתלה שלישי. אלמלא המיון הזה, היו החלקים נראים כפסולת מתכת חסרת שימוש. בצורה שבה הם מסודרים, נמצאים להם קונים.

ממול לחנות ניצב בית נמוך ובו קבועה דלת מתכת. על קיר הבית נכתב, "ככל יום נולדת מהפכה מרחם המחנה." בשני החדרים שמאחורי דלת המתכת מתגוררים מורה ואחותו. הוא מצביע על רצפתו של חדר אחר, שגודלו היה כמידותיהן של שתי אמבטיות. התקרה והקירות קרסו. זה החדר בו נולדתי, הוא אומר.

אנחנו חוזרים לחדר המשמש כיום כסלון. הוא מצביע על תמונה במסגרת מוזהבת, התלויה על הקיר לצד דיוקן רשמי של ערפאת העטוי כאפיייה. זאת תמונה של אבא שלי בצעירותו, היא צולמה בחיפה: חבר לעבודה אמר לי פעם שהוא רומה לפסטרנק, המשורר הרוסי, מה דעתך? (אני מסכים.) הוא היה חולה לב, והנכבה הרגה אותו. הוא מת בחדר שבו אנחנו נמצאים, כשהייתי בן שתיים-עשרה.

בקצהו המרוחק של הבית עם דלת המתכת, ממול לחנות לחלקי אופניים, במרחק שמונה צעדים מן הפינה בה משחקים הנערים בגולות, נותר מטר רבוע של ארמה חשופה בו גדל שיח יסמין. אנחנו בחודש נובמבר, ולפיכך אפשר להבחין רק בשני פרחים לבנים. סביב שורש השיח פזורים תריסר בקבוקי פלסטיק ריקים שהחזיקו מים מינרלים. הם הושלכו לשם מן הסמטה. לפחות שישים אחוזים מתושבי המחנה מובטלים. המחנות הם משכנות עוני.

כאשר נפתחת בפני אחד התושבים הזדמנות לעזוב את המחנה ולחצות את ההריסות כדי להשתכן בתנאים מעט יותר טובים, הוא עשוי לדחות אפשרות זו ולבחור להישאר. כמו אצבעות, תושבי המחנה הם איברים בגוף שאין לו סוף. עזיבת המחנה כמוה ככריתת

איבר. כך פועל הייאוש שאין לנצחו.

הקשיבו...

מראם של עצי הזית הגְּרָלִים על הַטְּרָאסָה העליונה סתור ופרוע; צדם התחתון, הכסוף של העלים בולט לעין. זאת משום שאתמול נערך מסיק. בשנה שעברה העצים היו תשושים והתנובה היתה דלה. השנה המצב טוב יותר. היקף הגזעים מלמד כי העצים הללו בני שלוש-מאות או ארבע-מאות שנים. הטראסות הבנויות אבן גיר בוודאי עתיקות עוד יותר.

במרחק שני קילומטרים ממערב ומדרום הוקמו שתי התנחלויות חדשות. יישובי קבע מוצקים, עירוניים (המתנחלים יוצאים מדי יום לעבוד בישראל), בלתי-יחידריים. הם אינם נראים ככפרים, אלא כמעין ג'פים ענקיים, שמאתיים מתנחלים על רוכיהם יכולים להתרווח בכל אחד מהם. שתי ההתנחלויות אינן חוקיות, שתיהן הוקמו על גבעות, שתיהן מכותרות מגדלי שמירה דקים כצריחי מסגדים. שתיהן קוראות לכפרים הסובבים אותן: ידיים למעלה, ידיים למעלה אמרתי לך, ועכשיו לך אחורה, לאט. הקמתה של ההתנחלות המערבית וסלילתו של הכביש המוביל אליה היו כרוכות בכריתתם של מאות עצי זית. מרבית העובדים באתר הבנייה היו פלסטינים מובטלים. כך פועל הייאוש שאין לנצחו.

המשפחות שיצאו אתמול למסיק הגיעו מכפר בן 3,000 תושבים, הנאבק על חייו בעמק ששתי ההתנחלויות צרות עליו מזה ומזה. עשרים מן הגברים בכפר כלואים בבתי סוהר ישראלים. אחד שוחרר לפני יומיים. רבים מקרב הצעירים הצטרפו לאחרונה לחמאס. רבים נוספים עתידיים להצביע לחמאס בבחירות שאמורות להיערך בינואר. כל הילדים משחקים באקדח־צעצוע. הסבתות הצעירות תוהות מה עלה בגורל ההבטחות שעטפו פעם ונדרות באישור לבניהן, לכלותיהן ולאחייניהן ומתהפכות על משכבן בלילות מרוב דאגה. כך פועל הייאוש שאין לנצחו.

המוקטעה, מפקדתו של ערפאת ברמאללה, בירת פלסטין, היתה תל חורבות ענקי לפני שלוש שנים, כאשר ערפאת הוחזק במקום תחת מצור שהטילו הטנקים והתותחים של צה"ל. כעת, שנה לאחר מותו של ערפאת, פינו הפלסטינים את ההריסות – היו שטענו כי מן הראוי היה להותירן במקום כמונומנט היסטורי – וכיום החצר הפנימית המרובעת עירומה לגמרי. בצדה המערבי, בגובה פני הקרקע, מציין לוח נזירי את קברו של ערפאת. הקבר מקוּרָה בגג המזכיר את הגג המסוכך על רציפה של תחנת רכבת קטנה.

כל אחד יכול למצוא את דרכו בין הקירות המצולקים, תחת מקלעות התיל. שני זקיפים ניצבים לצד הקבר. אין עוד שום ראש מדינה (מובטחת) שמקום מנוחתו האחרונה מתייחד באיפוק כזה – הוא אינו מכריז אלא על עצם קיומו, כנגד כל הסיכויים!

אם הזדמנת למרגלות הקבר בשעת שקיעה, קרינתו מוחשת לך כשקט. במרוצת הימים דבק בו הכינוי קטסטרופה מהלכת. אך אימתי מנהיגים אהובים הם טהורים? האם אין זה טבעם, שהם מלאים במגרעות; לא חולשות, אלא מגרעות מחפירות? האין זהו התנאי להיותו של אדם מנהיג אהוב? תחת הנהגתו של ערפאת, ארגון השחרור הפלסטיני תרם אף הוא לפרקים להריסתן של המלים. אך אל מגרעותיו של ערפאת נתחכו כמו פתקים לכיס העוולות היומיומיות שידעה ארצו. כך לבש את העוולות הללו ונשא אותן עד שהכאב מצא לו בית, בית של כאב, בתוך מגרעותיו. לא הטוהר ולא השררה יוכלו לקנות נאמנות אלמותית כזאת. דרוש לשם כך דבר־מה פגום – כדרך שכל אחד מאתנו פגום. כך פועל הייאוש שאין לנצחו.

העיר הצפון-מערבית קלקיליה (50,000 תושבים) מכותרת מכל עבריה בקטע בן 17 קילומטרים מן החומה. יציאה אחת בלבד נותרה פתוחה. הרחוב הראשי שהיה לפני שוקק חיים מוביל אל ארץ־השממה שמסביב לחומה. כתוצאה מכך הכלכלה הרדה ממילא של העיר נחרבה. גנן מוביל מריצה עם חול לפיזור בין השתילים לקראת החורף הממשמש ובא. עד להקמתה של החומה העסיק שנים־עשר עובדים. (ב־95 אחוזים מכלל בתי־העסק הפלסטיניים מועסקים פחות מחמישה עובדים). כיום אין הוא מעסיק עוד איש. מכירת השתילים צנחה בתשעים אחוזים בעקבות ניתוקה של העיר. הוא חופן את הזרעים מערמת פרחי חזוית ומשליכם לרוח במקום לשמור אותם. ידיו הגדולות כבדות בידיעה כי שוב לא ימצא להן דבר לעשותו במקום הזה.

קשה לתאר את מראה החומה במקום בו היא חוצה ארץ אשר אין בה נפש חיה. זהו היפוכן של ההריסות: מיזם ביורוקרטי שמידותיו היבחו על מפות אלקטרוניות ונצקו ביסודות טרומיים ונתמצקו בטון ובמלט על מנת למנוע את הקמתה של מדינה פלסטינית. החומה היא מהלומת הפטיש. מאז החלו בהקמתה, לפני שלוש שנים, לא הסתמנה ירידה משמעותית במספרם של פיגועי ההתאבדות. אתה עומד מול החומה ומתכווץ למידותיו של בדל סיגריה. (רוב הפלסטינים מרבים לעשן בכל ימות השנה מלבד בחודש הרמדאן). ובכל זאת, באורח מוזר, החומה לא נראית סופית; היא נראית כמחסום בלתי־עביר, ולא יותר.

כשתושלם בנייתה של החומה, יהיו לא־השוויון פנים חתומות שאורכן 640 קילומטרים. כיום נמתחות פניו של אי־השוויון על פני 210 קילומטרים. אי־השוויון חוצץ בין מי ששָׁלַל פיתוחיה האחרונים של תעשיית הנשק עומד לרשותם בכואם להגן על מה שהם מרמים כאינטרס שלהם (מסוקי אפאצ'י, טנקים מדגם מרכבה, מטוסי אף־16 וכו') לבין מי שאין להם דבר לבד משמותיהם ומן האמונה שהם חולקים בדבר מעמדו האקסיומטי של הצדק. כך פועל הייאוש שאין לנצחו.

אפשר שהחומה נולדה מהגיגונו קצרה־ראי של הדיכוי, אותו היגיון שגזור את הרעשתם

של תושבי עזה ב"בומים עליקוליים" מדי לילה, בעודי כותב. מטוסי הקרב צוללים נמוך בשמי העיר בשיא מהירותם כדי לשבור את מהירות הקול ואת רוחם מרוטת-העצבים של מי שמתהפכים על משכבם למטה ומצטנפים בתוך אמונתם בצדק. הם לא יצליחו. עליונות צבאית מופלגת כל כך מרפּה כל חשיבה אסטרטגית אינטליגנטית; חשיבה אסטרטגית כרוכה ביכולת להציב את עצמך במקומו של יריבך. תחושת עליונות מורגלת מסכלת יכולת זו.

טפס על אחד הג'פּלים והתבונן מטה, אל החומה; עקוב אחר מסלולה המתפתל הרחק מתחתך, ראה כיצד הוא מבתר את הארץ בקו גיאומטרי הנמשך עבה ועיוור לעבר האופק הדרומי. האם עקבת פעם אחר נתיבה של ציפור, החוצה את השמים ונעלמת ביעף? במבט לטווח ארוך, נתיבה של החומה נראה גם היא בר-חלוף.

בבתי הסוהר הישראלים כלואים 8,000 אסירים פוליטיים. ל-350 מתוכם טרם מלאו שמונה-עשרה שנים. תקופת המאסר הפכה לשלב נורמלי בחייו של אדם – פרק שיש לעבור אותו פעם אחת או כמה פעמים. העונש על השלכת אבנים עלול להגיע למאסר בן שנתיים וחצי או יותר.

"בשבילנו הכלא הוא סוג של השכלה, סוג מוזר של אוניברסיטה." הדובר חובש משקפיים ולובש חליפת עסקים. הוא בן חמישים לערך. "אתה לומד שם איך ללמוד." הוא הצעיר מבין חמישה אחים. הוא עוסק בייבוא מכונות קפה. "אתה לומד איך להיאבק ביחד עם החברים שלך עד שאייאפשר להפריד ביניכם עוד. התנאים השתפרו במידה מסוימת במהלך ארבעים השנים האחרונות – הם השתפרו בזכותנו, כתוצאה משביתות הרעב שלנו. שביתת הרעב הכי ארוכה שהשתתפתי בה נמשכה עשרים יום. האריכו לנו ברבע שעה את הטיול היומי בחצר הכלא. באגפים של האסירים שנידונו לתקופות מאסר ממושכות, הם היו חוסמים את החלונות כך שאף פעם לא היה אור בתאים. אנחנו החזרנו פנימה קצת אור. הורדנו חיפוש גופני אחד מנוהל החיפושים היומי. בשאר הזמן אנחנו קוראים ומשוחחים על מה שאנחנו קוראים ומלמדים אחד את השני כל מיני שפות. אנחנו לומדים להכיר חלק מהחיילים וכמה מן הסוהרים. ברחובות אנחנו מדברים בשפת הכדורים והאבנים. בּפנים זה אחרת. הם כלואים פה ממש כמונו. ההבדל בינינו הוא שאנחנו מאמינים כמה ששלח אותנו לשם, והם ברובם לא מאמינים במה ששלח אותם לשם; הם נמצאים שם כדי להרויח את מחייתם, זה הכל. אני יודע על כמה חברויות שהתחילו ככה."

כך פועל הייאוש שאין לנצחו.

מדבר יהודה, המשתרע בין ירושלים ליריחו, הוא מדבר של אבן חול ולא של חול, ואדמתו משופעת ולא מישורית. באביב מגיבים המדרונות עשבי פרא והעזים של

הברואים ניוזנות עליהם. בהמשך השנה הארמה אינה מעלה אלא אגודות של שיחי אטר.

אם אתה שוקל את המדבר הזה במבטך אתה מגלה עד־מהרה שמבטה של כב־ת־ הארץ הזאת מסור כולו לשמים. עניין גיאולוגי שאין לו דבר עם העבר המקראי. המדבר תלוי מתחת לשמים כמו ערסל. כאשר נושבת רוח, המדבר מתברר כמו סדין על חבל. כתוצאה מכך השמים מועיקים אליהם את עיניך, רחופים ורחוסים יותר מן הארץ עצמה. קוץ של קיפור גישא ברוח ונוחת לרגליך. אין זה מפתיע שמאות נביאים, ובהם הגדולים ביותר, ינקו את חזונם מן השמים האלה.

האור גוֹעַ ועדר של מאתיים עזים ועמו רועה בדואי רכוב על פְּרָדָה ולצדו כלב מְזַגְג במורד ההר, כמנהגו מדי ערב, בדרך אל המאהל, שם יש מים ועוד קצת גרגרים. בעונה זו של השנה אין לעזים אלא שורשי דרדרים וברקנים להיזון מהם.

הבעיה עם נביאים ועם נבואותיהם האפוקליפטיות היא נטייתם להתעלם מנגזרותיהם המיידיות של המעשים, מן ההשלכות שלהם. לגבי ידם של הנביאים, המעשים אינם משמשים כאמצעים אלא מתעלים למדרגת סמלים. כך עלולות הנבואות להסתיר מעיניהם של בני האדם את תכולתו של הזמן.

המשפחה הברואית מתגוררת בשני מבנים נטושים, לא הרחק משרידיה של חומת אדריאנוס. בשעה זו של היום נוהגת האם לאפות פיתות על אבן מלובנת. שבעה מבניה, שנולדו במקום הזה, רועים את העדר. לאחרונה הודיע צה"ל למשפחה, כי עליה לעזוב את המקום עד לאביב הבא. ידיים למעלה, ועכשיו אחורה, לאטו! כל העזים הרות. תקופת הריון נמשכת חמישה חודשים. כשנגיע לגשר נעבור אותו, אומר אחד הבנים. כך פועל הייאוש שאין לנצחו.

סירוב להכיר בהשלכותיהם המיידיות של המעשים. למשל – הקמת החומה והפקעתה של עוד ועוד אדמה פלסטינית אינן מבטיחות את ביטחונה של מדינת ישראל; הן מגייסות מתאבדים.

למשל – אילו יכלו המתאבדים לראות במודעיניהם, לפני מותם, את השלכותיו המיידיות של הפיצוץ, אפשר שהיו שוקלים מחדש את החלטתם. עתידן הארוך של נבואות שאינן רואות דבר מלבד הרגע הסופי.

הייאוש שאין לנצחו מזין עמדה מיוחדת במינה, טעונה באיכות ששום מילון פוסט־ מודרני או פוליטי רווח אינו יודע לקרוא לה בשם. איכות של דרך שיתוף, שיש בה כדי להקהות את עוקצה של השאלה הרחופה מכל, מדוע נולדנו אל החיים האלה?

דרך השיתוף הזו אינה משיבה על השאלה הרחופה מכל בהבטחה או בנחמה או בשבועת נקם – הצורות הרטוריות הללו הן נחלתם של המנהיגים, גדולים כקטנים,

הַמַּחְוֵלִים אֶת הַהִיסְטוֹרִיָּה – וּלְפִיכֶךָ הִיא מְשִׁיבָה עַל הַשְּׂאֵלָה וּבִהֲיָבֶעַת מְקַהֶה אֶת עוֹקְצָה
חֶרֶף הַהִיסְטוֹרִיָּה. תְּשׁוּבָתָה קִצְרָה – קִצְרָה אֶךְ עוֹמְדַת לְעוֹלָם. אֲנַחְנוּ נוֹלְדִים אֶל הַחַיִּים
הָאֵלָה כְּדֵי לְשִׁתֵּף וּלְחַלּוֹק בּוֹמָן הַשֶּׁבַע וּמִתְגַּלָּה לָנוּ בֵּין רִגְעִים: זְמַן הַהֲתַהוּוֹת הַמַּהְבֵּהב רִגַע
לְפָנַי שֶׁהָהוּוִיָּה שְׁבָה וּמִסְתַּכֶּנֶת בְּעֵימוֹת עִם יֵאוּשׁ שׂאִין לַנְצַחוֹ.

מֵאַנְגֵּלִית עוֹדֵד וּוּלְקִשְׁטִיין